

K PROBLEMATICE VZTAHŮ VÝCHOVNÉHO ÚSTAVU A JEHO VNĚJŠÍHO SOCIÁLNÍHO PROSTŘEDÍ¹

VĚRA FILIPI, JAROSLAVA MIŠÍKOVÁ

Abstrakt: Příspěvek je věnován metodologickým aspektům zkoumání vztahů převýchovného zařízení s vnějším sociálním prostředím. V rámci první, projektové výzkumné fáze bylo nutno identifikovat relevantní vnější sociální subjekty vstupující do sociálního vztahu s výchovným ústavem. Vymezené relevantní sociální subjekty vnějšího prostředí a jejich vztahy s výchovným ústavem budou v dalších dvou letech předmětem intenzivního výzkumného bádání.

Klíčová slova: Výchovný ústav-resocializační zařízení, relevantní vnější sociální prostředí, vztahy resocializačního zařízení s vnějším sociálním prostředím, spolupráce výchovného ústavu s rodiči klientů, výzkumný cíl, výzkumný vzorek, metody sběru primárních dat

Abstract: The article is devoted to the methodological aspects of research on relationships correctional facility to the outer social environment. In the scope of the first research period it had been necessary to identify relevant social subjects of outer social environs entering into relationship to correctional facility. The defined social subjects and its relationships to correctional facility will be subjects of intensive investigating in the next two years.

Key Words: Correctional facility (correctional institution), the relevant outer social environs, relationships of correctional facility to outer social environs, the cooperation of correctional facility with client parents, research targets, research sample, the methods of obtaining primary data

Jak ve svém příspěvku v tomto sborníku konstatuje odpovědný řešitel projektu GA ČR č. 406/06/0731 *Komunitní systém v resocializačních zařízeních pro adolescenty* J. Sekera (spoluřešitelé abecedně: V. Filipi, M. Kurelová, J. Mišíková, B. Koukola, O. Sekera) je problematika výchovných ústavů² stále ještě tématem, kterému doposud v ČR nebyla věnována adekvátní výzkumná pozornost. Dodejme, že je tomu tak na rozdíl od výzkumů zaměřených na vztahy vzdělávací instituce a jejího vnějšího sociálního prostředí – konkrétně na vztah školy a rodiny (např. Pol. a kol. 2005, M. Rabušicová a kol. 2004, S. Štech, I. Viktorová, 1992, apod.). Téma resocializačních zařízení pro mládež na půdě české pedagogiky doposud nijak zvláště nerezonovala, byla mimo hlavní, systematickou výzkumnou pozornost - i když pedagogická práce s problematou mládeží ve výchovných ústavech má svou nezastupitelnou společenskou funkci. Výše zmíněný výzkumný projekt je za dané

¹ Příspěvek vznikl na základě výzkumného projektu GA ČR č. 406/06/0731 „Komunitní systém v resocializačních zařízeních pro adolescenty“ jako první informace o realizaci stejnojmenného dílčího úkolu tohoto výzkumného projektu.

² Výchovné ústavy jsou pedagogická zařízení pro adolescenty s nařízenou ústavní či uloženou ochrannou výchovou. Legislativně jsou zakotveny v zákoně č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů a v zákoně č. 383/2005 Sb., kterým se mění zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony.

situace svým širokospektrálním problémovým záběrem prvním větším, systematickým výzkumným počinem v rozkrývání problematiky výchovných ústavů v ČR. Náš příspěvek prezentuje orientačně a z metodologického hlediska jeho dílčí tematický výzkumný úkol - *prozkoumání vztahů převýchovného zařízení s vnějším sociálním prostředím*.

Co je relevantní sociální prostředí výchovného ústavu?

Na úvod připomeňme, že -s odvoláním se na podrobnější vymezení dvou krajních poloh „kultur“ výchovných ústavů v příspěvku J. Sekery- budeme zkoumat vztahy mezi relevantním vnějším sociálním okolím u dvou zásadně odlišných kulturních typů výchovných ústavů. *Prvním kulturním typem výchovného ústavu* má být ústav identifikovatelný jako „totální instituce“, jejíž hlavní znaky vymezil E. Goffman (1961). Pro náš dílčí výzkumný úkol je stěžejním znakem přejímání veškeré odpovědnosti za svěřence po celou dobu jejich pobytu „resocializační institucí“, tj. převýchovnou organizací, které jsou svěřeny. Předpokládáme, že znakem „totální instituce“ aneb přesněji výchovného zařízení, ústavu³ s tímto charakterem je velmi slabá až minimální komunikační a kooperační aktivita nejen se svěřenci, ale i s „vnějším světem“.

Druhým, kontrastním kulturním typem výchovného ústavu je zařízení s komunitním systémem, jenž O. Matoušek (1995, s. 121) charakterizuje jako „...takové ovzduší ústavu, které podporuje spolupráci profesionálů, jejich vstřícný postoj ke klientům, někdy se k tomu přidává i podpora osobního růstu klientů a profesionálního růstu pracovníků ústavů.“ Můžeme říci, že komunitní systém resocializační organizace podporuje, aktivuje spolupráci nejen uvnitř instituce, ale také s vnějším sociálním prostředím.

A nyní se dostáváme k odpovědi na naši úvodní otázku: Jaké sociální subjekty vstupují do významného kontaktu s výchovným ústavem?, anebo srozumitelněji: Které vnější sociální subjekty se „spolupodepisují“, resp. mohou se „spolupodepisovat“ na kvalitě pedagogické práce výchovného ústavu?

1. Především to je *rodina adolescenta*. Vzhledem na význam aktivní spoluúčasti rodiny klienta v resocializační práci výchovného ústavu (včetně přímé spolupráce rodiny tím, že cíleně podpoří žádoucí výchovné zásady v čase povolených návštěv dítěte doma, nebo nepřímé „spolupráce“ v podobě kvality socializačního prostředí rodiny), spatřujeme v zásadě rodinu/rodiče za téměř úhelný kámen resocializačního procesu. Tématu vztahu rodiny a výchovného zařízení se věnuje např. O. Matoušek (2005), V. Labáth (2001). Labáth přímo upozorňuje na možnost využití rodinné terapie ve výchovné práci resocializačních zařízení s mládeží. V obecné rovině se pak u nás tématu rodinné terapie věnuje např. S. Kratochvíl (1997) či Š. Gjuríčová a J. Kubička (2003).

³ Pojem instituce je v pravém slova smyslu výrazem pro vzorec, návod řešení společenského problému (v našem případě Co dělat s delikventními adolescenty ve společnosti?), pojem výchovný ústav, zařízení pak jako výraz pro formální organizaci (s její vlastní organizací) zabezpečující jeho uplatňování v praxi již přímo odpovídá předmětu našeho výzkumného zájmu (porovnej: Keller, J., *Úvod do sociologie*)

Předpokladem partnerství ve vztahu rodiče – škola je 1/ vzájemná otevřenost, 2/ dobrá informovanost a 3/ochota komunikovat jak píše J. Průcha (2003).⁴ Výchovný ústav však má v této oblasti méně výhodnou pozici a tedy i stíženou roly, neboť lze předpokládat, že rodina již v plnění svých funkcí selhala, není výchovně zcela funkční. Z této specifiky vztahu rodiny a výchovného ústavu vychází reflektuje legislativa pro ústavní a ochranné výchovu tím, že stanovuje podmínky pro pobyt dítěte v rodinném prostředí. (Matoušek, 2001).

2. *Diagnostický ústav* je subjekt sociálního prostředí výchovného ústavu, který metodicky vede a odborně se s ním spolupodílí na resocializační a reedukační péči dle zákona č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a v zákona č. 383/2005 Sb. (kterým se mění zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů, ve znění pozdějších předpisů, a další související zákony). Ze zmiňovaného zákona také vyplývá spolupráce výchovného ústavu a diagnostického ústavu pro mládež tak v oblasti řešení krizových situací, jako i při rozmísťování klientů do vhodných resocializačních zařízení.
3. Dalším odborným subjektem sociálního prostředí výchovného ústavu vstupujícím s ním do kontaktu je *orgán sociálně-právní ochrany dětí* (dále jen OSPOD), který zajišťuje sociálně-právní péči o děti ve smyslu zákona č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí. Sociální pracovníci -sociální kurátoři vstupují do kontaktu nejen s výchovným zařízením, ale také s rodinou klienta. Lze tedy konstatovat, že právě oni, mají nejlepší, nejaktuálnější informace o rodinném zázemí klienta a tak jsou nejinformovanějším (potenciálním) spolupracovníkem ústavu při řešení problémových výchovných situací. Výchovně důležitá je také jejich dlouhodobá práce s klientem, jak před jeho umístěním do výchovného zařízení, tak v případě jeho opětovného navrácení do rodiny.
4. Rovněž pracovníci *Probační a mediační služby* se mohou vcelku významně spolupodílet na reedukačním a resocializačním úsilí výchovného ústavu, protože. ve smyslu zákona č. 257/2000 Sb., o Probační a mediační službě, spolupracují s výchovnými zařízeními i OSPOD. Jejich spolupráce je však t. č. spíše sporadická, neboť Probační a mediační služba do oblasti spolupráce s resocializačním zařízením vstoupila poměrně nedávno a v této oblasti spolupráce nemá tudíž ještě vybudovanou tradici.
5. Jmenované sociální subjekty se svým dílem přímo podílí na resocializaci dítěte. Uvažujeme však i o postižení situace ve vztazích výchovného ústavu s některými sociálními subjekty z *lokálního prostředí* výchovného ústavu (např. místní samospráva, školní či volnočasové zařízení, apod.). I když kontakty s místním výchovným zařízením nemají v „popisu práce“ , předpokládáme, že svou vstřícností v navazování určitého druhu kontaktů mohou významně napomoci v resocializační kultivaci klientů – svým neodmítavým přístupem k nim přispívat k vytváření jejich nedevariantního sebeponímání, identity (ve smyslu poznatků labeling teorie).

⁴ V oblasti kultury školských pedagogických organizací se tímto vztahem zabývá brněnský tým vedený M. Polem (Pol. a kol. 2005, M. Rabušicová a kol. 2004).

Vymezení výzkumných cílů

Obecným výzkumným cílem našeho dílčího úkolu ve výzkumném projektu GA ČR „Komunitní systém v resocializačních zařízeních pro adolescenty“ je získání poznatků o sociálních vztazích mezi resocializačním zařízením a relevantními subjekty vnějšího sociálního prostředí.

V návaznosti naň jsme si vytyčili dva *konkrétní výzkumné cíle* a to:

1. získání poznatků o kvalitě a charakteru existujících sociálních vztahů mezi výchovným ústavem a jeho sociálním prostředím podle přináležení vnějšího sociálního prostředí k jednomu ze dvou základních kulturních typů výchovného ústavu - *jako výzkumný cíl z oblasti deskriptivních výzkumných úkolů*
2. získání poznatků o souvislostech mezi kvalitou vztahů s vnějším sociálním prostředím resocializačního zařízení a kulturním typem tohoto zařízení –*jako cíl z oblasti relačních výzkumných úkolů.*

Metody sběru primárních dat a výzkumný vzorek

V průběhu další výzkumné fáze – fáze analýzy získaných primárních dat budou, řešením mnohých konkrétnějších, detailnějších výzkumných problémů získané, jak doufáme, výsledky, které orientačně identifikují kvalitu a podobu sociálních vztahů mezi výchovným zařízením a jeho relevantním vnějším sociálním prostředím v ČR.

Nezbytné primární data k výzkumné analýze budou získávána u vybraného vzorku čtyřech, resp. šesti výchovných ústavů v ČR⁵ a zástupců výše vzpomenutých kategorií sociálních subjektů vnějšího sociálního prostředí každého ústavu, přičemž v klíčovém, filtračním vzorku výchovných ústavů budou rovnoměrně zastoupeny tak výchovné ústavy „klasického“ kulturního typu, jako i „komunitního“ kulturního typu.

Samotný sběr primárních dat vyvolává v případě řešení našeho dílčího úkolu určité metodologické otázky ohledně zabezpečení jejich co největší informační užitečnosti až validity. Jsou důsledkem přímé nedostupnosti respondentů- rodičů klientů, předpokládané slabé motivace klientů výchovných ústavů, resp. „odborných“ respondentů (pracovníci diagnostických ústavů, sociální kurátoři, pracovníci mediační a probační služby) k výzkumné spolupráci nebo dále poměrně velké časové vytíženosti respondentů –pracovníků výchovných ústavů, kromě jiného i v důsledku spoluúčasti na jiných dílčích výzkumných úkolech celého projektu.

Praktický pokus o kontaktování rodičů dětí dotazníkem v předvýzkumné sondáži (**KDE?**) potvrdil praktickou nemožnost jeho efektivní administrace u rodičů dětí. Možným uvažovaným řešením pro získání primárních informací k postižení vztahu rodiče klientů – výchovný ústav je proto jejich sběr od samotných klientů (jako děti svých rodičů) dobře promyšleným polostrukturovaným rozhovorem, analýzou příslušných dokumentů ústavu (např. kniha návštěv), příp. doplněním informací polostrukturovaným rozhovorem s výchovnými pracovníky jednotlivých zařízení, nebo i příslušnými sociálními kurátory.

V případě získání potřebných informací od dalších kategorií respondentů míníme použít dotazník pro orientační zmapování základních črt vztahů a doplnit je pak hloubkovým rozhovorem s náhodně vybranými zástupci těchto respondentů z vnějšího sociálního prostředí jednoho-dvou ústavů s „klasickou kulturou“ a podobně s relevantními respondenty vnějšího sociálního prostředí jednoho-dvou ústavů s „komunitní kulturou“.

⁵ Metodiku výběru výzkumnému vzorku výchovných ústavů přibližuje opět ve svém příspěvku J. Sekera

Literatura

- ČÁP, J., MAREŠ, J. *Psychologie pro učitele*. Praha: Portál, 2001.
- GJURIČOVÁ, Š., KUBIČKA, J. *Rodinná terapie: systemické a narativní přístupy*. Praha: Grada Publishing, 2003.
- GOFFMAN, E. The Characteristic of Total Institutions. In ETZIONI, A. *Complex Organizations*. New York: Rinehart, 1961.
- HARTL, P. *Komunita občanská a komunita terapeutická*. Praha: SLON, 1997.
- JEDLIČKA, R., KLÍMA, P., KOŤA, J., NĚMEC, J., PILAŘ, J. *Děti a mládež v obtížných životních situacích. Nové pohledy na problematiku životních krizí, deviací a úlohu pomáhajících profesí*. Praha: Themis, 2004.
- KELLER, J. *Úvod do sociologie*. 1.vyd. Praha: SLON, 1992.
- KRATOCHVÍL, S. *Základy psychoterapie*. Praha: Portál, 1997.
- LABÁTH, V. a kol. *Riziková mládež*. Praha: SLON, 2001.
- MATOUŠEK, O. *Ústavní péče*. Praha: SLON, 1995.
- MATOUŠEK, O., KROFTOVÁ, A. *Mládež a delikvence*. 2. vyd. Praha: Portál, 2001.
- ONDREJKOVIČ, P. ed. *Sociálna patológia*. Bratislava: Veda, 2001.
- POL, M., HLOUŠKOVÁ, L., NOVOTNÝ, P., VÁCLAVÍKOVÁ, E., ZOUNEK, J. *Hledání pojmu kultura školy*. *Pedagogika*, roč. LII, 2002, č. 2, s. 206 - 218.
- POL, M., HLOUŠKOVÁ, L., NOVOTNÝ, P., ZOUNEK, J. *Kultura školy. Příspěvek k výzkumu a rozvoji*. Brno: Masarykova univerzita, 2005.
- PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E., MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*. Praha: Portál, 2003.
- RABUŠICOVÁ, M., ŠEĐOVÁ, K., TRNKOVÁ, K., ČIHÁČEK, V. *Škola a (versus) rodina*. Brno: Masarykova univerzita, 2004.
- SEKERA, J. *Mikrořízení a interpersonální vztahy v organizacích ústavní výchovy*. Ostrava: PdF OU, 2001.
- ŠTĚCH, S., VIKTOROVÁ, I. *Rodičovské pohledy na školu a vztah dětí k ní*. In *Pražská skupina školní etnografie: Co se v mládí naučíš...* Praha: PedF UK, 1992.
- VOCILKA, M. *Výchovné ústavy v České republice*. Praha: MŠMT, 2001.

Kontaktní adresa:

PhDr. Jaroslava Mišíková, CSc., Pedagogická fakulta Ostravské univerzity, katedra pedagogiky, Reální 5, 701 03 Ostrava 1, e-mail: jaroslava.misikova@osu.cz
Mgr. Věra Filipi, Pedagogická fakulta Ostravské univerzity, katedra pedagogiky, Reální 5, 701 03 Ostrava 1, e-mail: vera.filipi@osu.cz